

WŁADYSŁAW BRINCKEN

ROLNICTWO I HANDEL PRUS WSCHODNICH WOBEC TRAKTATU Z 1894 R.

(Przyczynek do historii gospodarczej Prus Wschodnich końca XIX wieku)

Prawie cała literatura niemiecka, jak również i polska wykazuje stały upadek Prus Wschodnich, tej najdalej na wschód wysuniętej byłej prowincji Niemiec (Hesse, Sering, Plutyński, Wilder). W historii Prus Wschodnich istniał jednak niedługi okres względnej poprawy dobrobytu i pomyślności gospodarczej. Były to lata po roku 1894. Ponieważ rok 1894 był rokiem zawarcia traktatu handlowego niemiecko-rosyjskiego, który zakończył długi okres nieporozumień i walki celnej niemiecko-rosyjskiej, twierdzono, że główną przyczyną upadku Prus Wschodnich były właśnie nienormalne stosunki handlowe między Niemcami a Rosją.

Analizując życie gospodarcze Prus Wschodnich należy brać pod uwagę z jednej strony położenie rolnictwa wschodnio-pruskiego, z drugiej strony znaczenie dla Prus Wschodnich stosunków handlowych, a nade wszystko z Rosją.

Prusy Wschodnie to kraj wielkiej własności, zwłaszcza w częściach północnych. Właściciele ziemscy, słynni junkrzy wschodnio-pruscy, od lat dawnych zajmowali się uprawą i eksportem zboża do Niemiec środkowych, bądź za granicę: do Skandynawii czy do Anglii. Gleba wschodnio-pruska była i jest stosunkowo słaba i dawała ziarno niskiej jakości. Wartość zboża eksportowanego podnosiła mieszanka ze zbożem rosyjskim, bogatym w składniki białkowe.

Do połowy lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia agrariusze wschodnio-pruscy stosunkowo łatwo znajdowali zbyt dla swego zboża. Dopiero wzrost konkurencji amerykańskiej i rosyjskiej spowodował poważne trudności w zbyciu zbóż z Prus Wschodnich. Zboże amerykańskie wyparło zboże wschodnio-pruskie z rynków zagranicznych. Potężnym ciosem dla eksportu wschodnio-pruskiego było wprowadzenie w r. 1879 zasady tzw. identyfikacji, a więc świadectw pochodzenia na zboże rosyjskie. Zmuszały one kupca do wywozu sprowadzanego zboża rosyjskiego, bo tylko w tym wypadku otrzymywał on zwrot cła. Natomiast zboże sprowadzane, choćby w celu zużycia na mieszankę ze zbożem miejscowym, co tym samym podnosiło jego jakość, musiało płacić pełne cło. W ten sposób zasada identyfikacji, mająca za zadanie ochronę rynku wewnętrznego przed zbożem rosyjskim (mogło być to korzystne dla tych prowincji niemieckich, które zboża nie eksportowały, ale sprzedawały na miejscu), uderzała dotkliwie w rolnictwo wschodnio-pruskie, nastawione na eksport.

Jedynym zatem rynkiem zbytu pozostawał rynek wewnętrzno-niemiecki. Zbyt wewnętrzny ułatwiała co prawda w pewnym stopniu strefowa taryfa kolejowa, wyznaczająca niskie stawki przewozowe na duże odległości. Konkurencję ze zbożem Niemiec środkowych umożliwiały niższe koszty uprawy

(w Prusach Wschodnich 150 marek za tonę, w Niemczech środkowych 160—180). Jednak było to niewystarczające dla wyrównania różnic wynikających z niekorzystnego położenia prowincji w stosunku do pozostałej Rzeszy. Również konkurencja zbóż rosyjskich, a zwłaszcza rosyjskiego żyta na rynku wewnętrznoniemieckim powodowała spadek cen na zboża i kryzys rolny, który dotknął zwłaszcza Prusy Wschodnie i Zachodnie. Przejawem jego były trudności finansowe i licytacje majątków rolnych. Od r. 1888 do 1894 zlicytowano w Prusach Wschodnich 78.000 hektarów, w tzw. Prusach Zachodnich 96.000, gdy w Westfalii tylko 4.000 ha.

Wprowadzenie świadectw pochodzenia i ogólny kryzys rolniczy w Europie przyczyniły się do zmniejszenia wywozu zboża niemieckiego.

Eksport pszenicy i żyta niemieckiego w l. 1880—1892 w t

Rok	Pszenica	Żyto	Rok	Pszenica	Żyto
1880	178.170	26.587	1887	2.840	3.138
1881	53.388	11.564	1888	1.112	2.262
1882	62.502	15.755	1889	758	608
1883	80.758	12.134	1890	206	119
1884	36.193	6.286	1891	337	134
1885	14.080	4.021	1892	244	891
1886	8.294	3.198			

Nic więc dziwnego, że junkrzy uderzyli na alarm. Wysunęli pod adresem rządu żądanie „ochrony narodowej pracy” i przyjęcia z pomocą rolnictwu wschodnio-niemieckiemu przez podniesienie ceł zbożowych.

Pod naporem żądań junkrów Niemcy przeszły i w zakresie rolnictwa do protekcyjizmu. Cła na zboże sprowadzane z Rosji zostały wydatnie podniesione. To było zaś jedną z przyczyn wojny celnej niemiecko-rosyjskiej, która wybuchła w r. 1890.

W okresie tym spadały ceny na zboża na wszystkich giełdach Niemiec. Cena pszenicy spadła od r. 1891 do 1894 w Królewcu z 221,5 marek za 1.000 kg na 126,9, w Gdańsku z 178,1 na 132,0, w Berlinie z 224,2 na 136,1. Ceny żyta spadły równie gwałtownie: w Królewcu z 199,3 na 106,8, w Gdańsku z 208,1 na 110,4, a w Berlinie z 211,2 na 117,8. Spadek cen był spowodowany ogólną depresją gospodarczą.

Prusy Wschodnie żyły jednak nie tylko z rolnictwa, lecz również z handlu, głównie zbożem rosyjskim. Przez Prusy Wschodnie od wielu lat przechodziły transporty rosyjskiego i polskiego żyta oraz pszenicy, kierujące się do portów bałtyckich, aby stamtąd iść na rynki Europy Zachodniej. Jak niegdyś za czasów Polski przedrozbiorowej Gdańsk spełniał rolę pośrednika handlowego między Polską a Zachodem, tak Królewiec, wprawdzie w dużo mniejszym stopniu, był portem nie tylko Prus Wschodnich, ale i Białorusi, a częściowo nawet Ukrainy. Wg Jonasa w okresie 1889—1895 przez Królewiec szło 5%, a przez Gdańsk 2% całego rosyjskiego eksportu zboża. Obok Królewca niepoślednią rolę odgrywała również Kłajpeda. W interesie więc sfer handlowych Prus Wschodnich leżało

utrzymywanie jak najlepszych stosunków handlowych z Rosją. Sfery handlowe były za zupełnym zniesieniem ceł zbożowych, gdyż tym samym zwiększyłby się eksport zboża rosyjskiego przez Królewiec i Gdańsk. Stanowisko i interesy kupiectwa wschodnio-pruskiego były więc sprzeczne z interesami agrariuszy.

Dowóz pszenicy i żyta do Królewca w l. 1889—1893 w t

Rok	1889	1890	1891	1892	1893
pszenica z kraju	16.347	26.069	19.379	21.977	24.862
pszenica z zagranicy	124.603	88.141	97.346	34.250	14.041
pszenica razem	140.950	114.210	116.725	56.227	38.903
żyto z kraju	7.443	29.844	26.645	44.150	68.045
żyto z zagranicy	46.460	21.080	66.479	10.092	22.585
żyto razem	53.903	50.924	93.124	54.242	90.630
ogółem zbóż	194.853	165.134	209.849	110.469	129.533

Pogorszenie się stosunków handlowych niemiecko-rosyjskich wpłynęło na zmniejszenie się dowozu rosyjskiego do Królewca. Zwłaszcza zmniejsza się dowóz pszenicy zagranicznej. Dowóz żyta obcego zmniejsza się znacznie wolniej i bardziej nieregularnie. Dowóz pszenicy miejscowej nieco wzrasta. Poważnie zwiększa się dowóz miejscowego żyta. Na zmniejszenie się dowozu pszenicy i żyta wpłynęła nie tylko wojna celna niemiecko-rosyjska, ale i gorsze zbiory w Rosji. W sumie ogólnej dowóz zbóż ulega stale zmniejszaniu.

Towarami tranzytu rosyjskiego przez Prusy Wschodnie były dalej: owies, jęczmień i rośliny strączkowe. Przed r. 1894 nie widać wpływu wojny celnej na handel tymi towarami. Dowóz do Królewca owsa z Kongresówki i Rosji wynosił w okresie lat 1890—1893 około 20.000 ton, jęczmienia około 17.000, roślin strączkowych 30.000—50.000 ton. Jednak wywóz tych artykułów, zwłaszcza roślin strączkowych, wzrosło dopiero w latach poprzedzających wybuch pierwszej wojny światowej.

Zmniejszanie się dowozu zboża rosyjskiego wpłynęło również na zastój w handlu i przemyśle Królewca.

Wraz ze zmniejszonym dowozem zbóż maleje wywóz drogą morską pszenicy i żyta z Królewca (wyjąwszy żyta w 1893).

Rok	1889	1890	1891	1892	1893
pszenica	176.710	112.625	120.087	54.740	40.612
żyto	45.788	41.997	41.705	29.276	65.422

Eksport żyta kieruje się z Prus Wschodnich nie za granicę, lecz do Niemiec. Gdy bowiem w r. 1888 wywieziono żyta z Królewca za granicę około 54.000 ton, to w r. 1890 już tylko 18.000, w 1891 17.000, a w r. 1893 tylko 7.000.

Innym towarem, będącym przedmiotem pośrednictwa Prus Wschodnich, było drzewo.

Rok	Wywóz z Kłajpedy wg wartości w markach	Wywóz z Królewca wg wartości w markach
1890	16.176.200	7.293.948
1891	18.058.100	7.547.964
1892	14.479.000	6.783.227
1893	12.350.800	6.660.604

Przez Kłajpedę eksportowane było przeważnie drzewo rosyjskie, które dochodziło z wnętrza Rosji drogą rzeczną (głównie Niemnem). Drzewo zaś wschodnio-pruskie eksportowano przez Królewiec. Stąd też w czasie trwania wojny celnej i podniesienia ceł na drzewo przez Niemcy eksport kłajpedzki obniżał się silnie niż królewiecki.

Na handel drzewem rosyjskim Prus Wschodnich wpływała konkurencja portów rosyjskich, jak Rygi, Lipawy czy Windawy, które korzystały z innych niż porty niemieckie frachtów okrętowych i kolejowych. Biorąc pod uwagę i inne porty pozostające we władaniu niemieckim, zwłaszcza Gdańsk, to do początku lat dziewięćdziesiątych dowozy drzewa do portów wschodnio i zachodnio-pruskich były większe niż do portów bałtyckich Rosji. Od r. 1892 zwiększać się zaczął dowóz do portów rosyjskich. Gdy w r. 1890 porty wschodnio i zachodnio-pruskie wywiozły 1.215.346 m³, to w r. 1894 już 1.039.616 m³; porty rosyjskie w r. 1890 wywiozły 731.012 m³, a w 1894 953.511 m³.

W ciągu kilku lat przedtraktatowych widać było wyraźnie upadek gospodarczy Prus Wschodnich: upadało rolnictwo, zmniejszał się tranzyt zboża i drzewa z Rosji, zmniejszał się wywóz z Królewca do rosyjskiego i polskiego zaplecza, zwłaszcza najważniejszego artykułu wywozowego do Rosji, jakim były ryby.

Radykalna zmiana następuje w r. 1894, roku zawarcia traktatu handlowego niemiecko-rosyjskiego.

Traktat z r. 1894 normalizował stosunki handlowe niemiecko-rosyjskie na 10 lat, tj. do r. 1903 włącznie, oraz stanowił kres wojny celnej.

Uchwalenie przez Reichstag traktatu poprzedziła długa dyskusja, która trwała od 26 lutego do 16 marca 1894 r. Przeciwnikami traktatu z Rosją byli agrariusze niemieccy, zwłaszcza wschodnio-pruscy junkrzy, obawiający się konkurencji zboża rosyjskiego, a głównie żyta. Natomiast za traktatem wystąpiła bardzo silnie partia socjaldemokratów, popierająca interesy przemysłu niemieckiego. Centralnym punktem obrad nad traktatem była sprawa wysokości stawek celnych na importowane zboże rosyjskie. Projekt traktatu przewidywał obniżenie cla z 75 marek na 35 od 1.000 kg, czemu gwałtownie sprzeciwiali się agrariusze wschodnio-niemieccy, obawiający się konkurencji rosyjskiej. Sfery przemysłowe i socjaldemokracja przyznawały częściowo rację wypowiedziom

junkrów niemieckich, stwierdzały jednak, że korzyści wypływające z traktatu dla przemysłu niemieckiego będą wyższe niż ewentualne straty rolnictwa. Cło łowiem 35 marek było warunkiem nieodzownym przyjęcia traktatu przez Rosję. To było główne ustępstwo Niemiec na rzecz Rosji w traktacie z 1894 r. Rosja zaś ze swej strony przyznawała szereg większych obniżek celnych na artykuły, będące wytworem przemysłu niemieckiego, z których najcenniejszym było obniżenie cła na żelazo i stal oraz maszyny produkcji niemieckiej.

W traktacie z 1894 r. były również wzięte pod uwagę interesy handlowe Prus Wschodnich. W jednym z punktów traktatu uczyniono zastrzeżenie, że frachty kolejowe rosyjskie do portów w Rydze i Lipawie nie mogą być niższe od frachtów kolejowych niemieckich od granicy rosyjskiej do Królewca i Gdańska, a więc że porty wschodnio-pruskie byłyby traktowane tak samo jak porty rosyjskie.

W walce parlamentarnej interesy przemysłowe zwyciężyły. Agrariuszom za ich zgodę na obniżenie cła na zboże rosyjskie do 35 marek dano rekomensatę w postaci zniesienia świadectw pochodzenia. Świadectwa te zostały zastąpione przez tzw. Einfuhrschein'y, czyli dowody wwozowe. O ile na podstawie poprzednich przysługiwał zwrot cła przy reeksportie tylko dla tego samego zboża, które sprowadzono (przy eksporcie więc mieszanki zbóż rosyjskiego i wschodnio-pruskiego cła nie zwracano), to po zastąpieniu świadectw (Identitätsnachweis) przez dowody wwozowe (Einfuhrschein) zwrot cła możliwy był w każdym wypadku. Eksporterzy zboża niemieckiego skupowali dowody wwozowe i na ich podstawie otrzymywali zwrot cła zapłaconego przez importera.

Jakie były skutki traktatu dla Prus Wschodnich? Czy nade wszystko wpłynął on na zwiększenie obrotów handlowych rosyjsko-niemieckich, co miało tak duże znaczenie dla portów Prus Wschodnich Królewca i Kłajpedy?

Dowóz zboża rosyjskiego do Królewca

Rok	Pszenica	Żyto
1894	35.152	35.710
1895	63.755	37.847
1896	87.259	33.639
1897	54.502	6.960
1898	53.858	31.678
1899	2.240	56.420
1900	4.717	88.394

Dowóz rosyjskiej pszenicy oraz żyta w pierwszych trzech latach potraktatowych zwiększa się tak, że już w r. 1894 dowóz pszenicy i żyta jest znacznie wyższy niż w r. 1893; w r. 1896 dowóz pszenicy jest prawie czterokrotnie wyższy niż w r. 1893. W r. 1897 i 1898 dowóz pszenicy utrzymuje się jeszcze na dość wysokim poziomie (ponad 50.000 ton), by w latach 1899 i 1900 zmniejszyć

się prawie do zera. Z żytem sprawa wygląda inaczej. W przeciągu pierwszych trzech lat obowiązywania traktatu dowóz rosyjski utrzymuje się średnio na 35.000 ton, a więc jest wyższy niż w latach 1892 i 1893. W r. 1897 dowóz jest nieznaczny (6.960) z powodu złych zbiorów w Rosji. W latach jednak następnym bardzo poważnie się zwiększa: w r. 1898 do 31.678, w roku zaś 1900 aż do 88.394 ton. Jest to ilość nie notowana w Królewcu od roku 1888 (89.000). Można więc stwierdzić, że w tym samym czasie kiedy zmniejszają się dostawy pszenicy, wzrasta dowóz rosyjskiego żyta. Zmniejszenie się dostaw pszenicy rosyjskiej a zwiększenie się dowozu żyta wynikało z wahań cen na giełdach niemieckich. O ile mianowicie ceny na pszenicę spadły bardzo poważnie (np. w Królewcu z 182,5 w r. 1898 na 143,5 marek w 1900 r.), to ceny żyta obniżyły się również, ale w stopniu znacznie mniejszym (w Królewcu z 140,4 w 1898 na 130,3 w r. 1900).

Utrzymanie się importu żyta z Rosji a spadek importu pszenicy wynikały dalej i z tego, że pszenica eksportowana była tylko w niewielkich ilościach do Niemiec, żyto zaś prawie wyłącznie.

Co się tyczy dowozu jęczmienia i owsa rosyjskiego, to nie widać tam większego wpływu traktatu z 1894 r. Dowóz tych artykułów utrzymywał się na poziomie przedtraktatowym. Gdy bowiem w r. 1893 (rok wojny celnej) dowóz rosyjskiego jęczmienia wynosił 23.000 ton, to w r. 1894 zwiększył się do 39.000, lecz w r. 1895 znowu wynosił 23.000 ton. Dowóz zaś owsa w 1893 — 22.000 ton, w r. 1894 — 28.000, a w r. 1896 — 21.000. Od r. 1900 dowóz owsa znacznie wzrasta i utrzymuje się na wysokości około 100.000 ton do r. 1909.

W jednym tylko wypadku stwierdzić można bezsprzeczną wagę roku 1894 dla dostaw rosyjskich do Prus Wschodnich. Mianowicie od r. 1894 zwiększa się wydatnie dowóz z zaplecza rosyjskiego nasion strączkowych (w r. 1892 — 25.000 ton, w 1893 — 49.000, w 1894 — 82.000, a w 1899 — 96.000). Dowóz ten w pierwszych latach XX wieku jeszcze się zwiększy.

Co się tyczy dowozu do Królewca zboża miejscowego, to kształtował się on następująco:

Rok	Pszenica	Żyto
1894	26.478	62.165
1895	19.770	34.762
1896	24.531	46.112
1897	25.674	56.725
1898	20.218	40.351
1899	20.135	38.294
1900	31.170	48.075

Z porównania dowozu zboża wewnętrznego do Królewca w latach przedtraktatowych z okresem po r. 1894 nasuwa się wniosek, że dowóz ten nieznacznie się zwiększył.

Jeżeli wreszcie weźmiemy całość wywozu zboża z Królewca, to był on następujący:

Łałowano na okręty w Królewcu w okresie 1894—1900 w tonach:

Rok	Pszenica	Żyto
1894	61.665	64.314
1895	75.478	30.402
1896	112.200	41.569
1867	100.535	26.301
1898	70.282	23.647
1899	17.462	40.964
1900	34.757	68.535

Porównując dane dotyczące wywozu pszenicy i żyta w okresie przedtraktatowym i potraktatowym należy stwierdzić, że ogólnie biorąc wywóz utrzymuje się na jednym poziomie, zwłaszcza żyta. Co się tyczy pszenicy, zwiększa się wprawdzie wywóz w latach 1894—1896 w porównaniu z latami 1892 i 1893 (największe nasilenie wojny celnej), lecz nie może osiągnąć liczby z r. 1891 (120.087 ton, gdy największy wywóz w latach potraktatowych wynosił 112.200 ton); od roku zaś 1897 widzi się wyraźny spadek wywozu pszenicy.

Na podstawie tych danych można dalej stwierdzić, że zawarcie traktatu handlowego nie wpłynęło poważnie ani na stałe zwiększenie się dowozu zbóż rosyjskich, ani też nie oddziało ujemnie na wywóz zbóż krajowych. Wystąpiły co prawda na rynku zbożowym pewne zjawiska ujemne, mianowicie spadek cen (w latach 1899 i 1900); był on jednak wynikiem ogólnej sytuacji zbożowej na rynkach światowych.

Nie wpłynął też traktat handlowy na handel drzewem wschodnio-pruski. Zwiększył się wprawdzie dowóz drzewa rosyjskiego do Kłajpedy z 12.350.800 marek w r. 1893 do 13.768.000 w 1895 r. i 21.387.100 w r. 1898; lecz już w r. 1899 spada do 19.214.400 marek. Równolegle jednak ze wzrostem dostaw z zaplecza rosyjsko-polskiego wzrasta eksport drzewa miejscowego. Gdy bowiem w r. 1894 Królewiec eksportował (głównie drzewo miejscowe) drzewo wartości 5.171.358 marek, to w r. 1898 — 7.466.300, w latach zaś kryzysu jeszcze więcej.

Można stwierdzić, że w Prusach Wschodnich nastąpiło ożywienie gospodarcze od r. 1894. Było ono jednak wynikiem nie traktatu handlowego, lecz cyklu koniunkturalnego. Kryzys rolny specjalnie dotkliwie dawał się odczuwać rolnictwu wschodnio-pruskiemu, a w latach 1891—1894 zaostrozony był przez koniunkturalną depresję, która dotknęła całe Niemcy. Właśnie w r. 1894, w roku zawarcia traktatu, rozpoczęło się koniunkturalne ożywienie. Ono to w dużo większym stopniu przyczyniło się do wzrostu dostaw zbóż rosyjskich niż wprowadzenie samego traktatu. Potwierdzają to lata kryzysu 1899/1901, które zahamowały dostawy pszenicy rosyjskiej, chociaż stosunki handlowe niemiecko-rosyjskie nie natrafiały na żadne przeszkody.

Rola zatem traktatu dla Prus Wschodnich nie była wielka. Pewne natomiast znaczenie miało zniesienie świadectw pochodzenia i wprowadzenie dowodów wwozowych. Zasadnicze znaczenie miało ogólnoniemieckie i światowe ożywienie gospodarcze o charakterze koniunkturalnym. Ono to wpłynęło do-

datnio na sytuację Prus Wschodnich przez zwiększenie zapotrzebowania na zboże i wzrost obrotów portów, zwłaszcza Królewca. Kryzys zaś lat 1899/1901 ponownie pogorszył sytuację gospodarczą tego najuboższego kraju byłego cesarstwa niemieckiego.

LITERATURA:

A. Źródła:

Berichte des Vorsteheramtes der Kaufmannschaft zu Königsberg in Preussen 1886—1892;
 Deutsches Handels-Archiv, Zeitschrift für Handel u. Gewerbe Jahrgang 1894;
 Statistik des Deutschen Reiches;
 Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich;
 Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. Session 1893/94, Berlin 1894;
 Vierteljahreshefte zur Statistik des Deutschen Reiches.

B. Opracowania:

Ambrassat A., Die Provinz Ostpreussen, Königsberg 1912;
 Beckerath E., Die Seehafenpolitik der deutschen Eisenbahnen und die Rohstoffversorgung, Berlin 1918;
 Elgard M., Parzellierung und innere Kolonisation in den 6 östlichen Provinzen Preussens 1875—1906, Leipzig 1907;
 Benecke F., Die Königsberger Börse, Jena 1925;
 Hailer H., Studien über den deutschen Brotgetreidehandel in den Jahren 1880—1899, Jena 1902;
 Human A., Der Deutsch-Russische Handels- und Schifffahrtsvertrag vom 20. III. 1894, Leipzig 1900;
 Jonas S., Handelspolitische Interessen der Deutschen Ostseestädte, Berlin 1902;
 Lotz W., Die Ideen der deutschen Handelspolitik von 1860 bis 1891, Leipzig 1892;
 Sartorius v. Walterhausen A., Deutsche Wirtschaftsgeschichte 1815—1914, Jena 1923;
 Sochaczewer L., Memel, der Hafen von Litauen, Berlin 1918;
 Wilder J., Upadek gospodarczy Prus Wschodnich, Toruń 1936;
 Wittschewsky V., Die Zoll- u. Handelspolitik Russlands während der letzten Jahrzehnte (Schmollers Jahrbücher. Bd. 50).